

Asociace spisovatelů: Sjezd spisovatelů 2022

Stanislav Biler: Co se to vlastně děje?

Ve filmu, jehož jméno jsem zapomněl, unikla parta mladých lidí náhodou letecké katastrofě. V průběhu děje pak takzvaný osud dohání ty, kdo unikli smrti. Postupně je zabíjí bizarními způsoby až zbydou poslední dva přeživší. Tempo a vynalézavost útočící smrt se zrychluje. Sotva se jeden smrti vyhne, už dopadá na druhého.

Jedná se o komedii, ale vrací se mi jako pocit ze stavu světa posledních let, kdy člověk neví, z které strany přijde další rána. Zkáza má podobu války, světové ekonomické krize, epidemické krize, inflace a energetické krize, krize bydlení, prekarizace práce nebo klimatické krize, která se rozprostírá do takzvaných přírodních katastrof různého druhu. Na rozdíl od filmu na sebe jednotlivé události nečekají a dopadají souběžně z mnoha stran. Není kam uhnout.

Loni se prohnalo tornáda jedním kusem česka, letos postihl masivní požár jiné. Letošnímu zdrcujícímu horku a rekordnímu suchu, které postihlo Evropu nebo Čínu, jsme unikli spíše náhodou. Protože si nikdo nic nepamatuje, tak jen připomenu, že pětiletá epizoda sucha, jakou tahle země nikdy nezažila, skončila v roce 2020, kdy ji na jaře plynule vystřídala epidemie. Vedlejším efektem sucha bylo zhroucení smrkových monokultur, kterým jsme si zvykli říkat les. Přímým důsledkem epidemie byla smrt desítek tisíců lidí jen na území této jedné malé, bezvýznamné země výrobců automobilových součástek.

Již sedm měsíců sledujeme něco, co jsme si mysleli, že už se evropského kontinentu týkat nebude. Spíš jsme si to ani nemysleli, prostě to byla jedna z možností, kterou jsme vytlačili ze sféry představitelného tak jako mnoho jiných děsivých věcí, na které nechceme myslet. Abstraktní slovo válka skrývá utrpení konkrétních milionů lidí. Za denním souhrnem dění na frontě utrpení konkrétních dětí, jejichž bazální důvěra v bezpečnost a přívětivost světa je nadosmrti zničena. A to mohou hovořit o štěstí, že nemají jinou barvu kůže. To by je čekaly na hranicích Evropy ploty, žiletkové dráty a život v bahně, tak jako jejich souputníky z jihu.

A to nikam nezmizely problémy našich menšin, český rasismus, státem tolerované násilí na dětech a ženách nebo nerovné postavení žen či párů jiného složení, než jaké preferuje stát. Nikam nezmizela ekonomická nerovnost, chudoba a zoufalství těch, kterých se porevoluční vzestup montovny Eropy prostě netýká. Co jsem opomněl v tomto letném výčtu si prosím doplňte sami.

Nabízí se říct, že zrovna dnes není možné stát stranou, ale to nebylo možné nikdy. Přesto to při pohledu zpět vypadá, že zrovna literární svět nestojí snad stranou, ale někde úplně jinde a já ani nevím, kde to je. Území, které kdysi obývali ti nejkritičtější a nejcitlivější, osídlily dekorace, dečky přes televizi, závoje přes oči, krasopisné metafory odvádějící pozornost. Subverzi nahradila submise a únava, tištěná verze lexaaurinu.

Z literatury to vypadá, a tím teď myslím v zásadě geografický prostor České republiky, který nejen v literatuře funguje, jako bychom žili za železnou oponou, jako by hranice stále obepínal ostnatý drát. Nabízí se skoro říct, jako by svět za hranicemi neexistoval, ale on neexistuje ani uvnitř těchto hranic. Že neexistuje tady, tam, vůbec nikde. Že neexistuje nic a nikdo co by stálo za řeč. Že neexistuje společnost a pokud ano, tak o způsobech a podobách její existence nelze nic určitého říct.

Zatímco Fukuyama svou tezi o konci dějin mnohokrát revidoval, v Česku jsme jí uvěřili. Prostě jsme se rozhodli chtít věřit tomu, že od roku 1989 dál bude všechno dobré a cokoli špatné bude jen chyba, opomenutí, důsledek omylu či osobního selhání. Zatímco většině to lze odpustit, dokonce je to nezbytné, na nás ostatní, kdo neseme odpovědnost za svět, je třeba klást poněkud jiné nároky. Z každého vstupu do veřejného prostoru vyplývá odpovědnost. Každý kdo má touhu promluvit či se vyjádřit libovolnou formou a metodou, přijímá tuto odpovědnost ať chce nebo nechce. Byť v Česku po dekády platí, že nikdo nechce.

Ze situace čtyřiceti let nesvobody pod despotickým režimem tady kupodivu i ty nejkritičtější hlavy, s několika výjimkami, vyvodily, že bude nejlepší režim následující nekritizovat a rovnou s ním mlčky kolaborovat. A to je strašlivý omyl a selhání.

Faktem je, že z každé moci vyplývá něčí bezmoc. Každé hromadění majetku vytváří něčí chudobu. Žádný stav symbiózy a ráje neexistuje. Je povinností každého, kdo je schopen vnímat, vidět a formulovat, vytvářet k moci neúprosnou opozici přesně tam, kde zrovna stojí a kam dohlédne. Dávat hlas bezbranným a stát na jejich straně, protože pokud můžete, pak musíte.

A na tohle se nejen český literární svět v podstatě vykašlal a selhal. Obelhal sám sebe a stal se ubrusem na stole, předložkou před dveřmi, trpaslíkem na zahradě. Literatura se ocitla na okraji, protože to v předchozích dekadách ti, kdo ji tvořili a tvoří, nepochopili. Mysleli si, že existuje nějaký prostor mimo svět, nebo snad nad ním. Ale to je úplná blbost. Svět je tady a teď, stejně jako my. Všichni byli tak vyděšení, aby se nezapletli s nějakou ideologií nebo nedej bože aktivismem, až se stali ideology a aktivisty moci. Protože k moci stojíte buď v opozici, nebo jí různými způsoby sloužíte. Nic mezi tím není a nikdy nebylo.

Moc je problém v každé společnosti a v každém režimu a je povinností každého ji osvětlovat z nelichotivých úhlů a ohlodávat ze všech stran. Po většinu času to spisovatelky a spisovatelé chápali, explicitně či implicitně. Když vám není jedno kde žijete a jak se vede druhým, vše ostatní už z toho vyplyne.

Před více než půl stoletím na podobném sjezdu zaznělo: „Sociální revoluce u nás se zdařila — a problém moci trvá dál. Ačkoliv jsme „chytli býka za rohy“ a držíme ho, kdosi nás zatím pořád kope do zadku a nepřestává. Zdá se, že moc má své nezrušitelné zákonitosti vývoje a chování, ať ji vykonává kdokoli. ... Moc ovšem dává přednost lidem, kteří jsou svým vnitřním ustrojením jako ona. Protože však je jejich nedostatek, musí používat i lidi jiných, jež si pro svou potřebu upravuje: Pro službu moci se přirozeně hodí lidé bažící po moci, dále lidé samou povahou poslušní, lidé se špatným svědomím, lidé, jejichž touha po blahu, prospěchu a zisku si nedává morální podmínky. ... Tak jako nevěřím, že občan a moc se mohou ztotožnit, že ovládaní a vládnoucí se mohou sejít ke zpěvu, tak nevěřím, že umění a moc si někdy budou libovat, jak je jim spolu dobře. Nebudou, nemohou, nikdy, jsou jiní, nehodí se k sobě.“

Tohle a mnoho dalšího říkal v roce 1967 na sjezdu spisovatelů Ludvík Vaculík. Vybral jsem pasáže, jež jsou univerzálně platné v libovolné době a režimu. Přesto v

tomto režimu většina lidí uvěřila, že už prostě neplatí. Umělci uvěřili, že když budou moc poslušně velebit nebo ji alespoň nebudou klást žádné otázky a uhnou jí prostě z cesty, aby si malovali své krajinky, bude za to moc hodná také na ně, a budem jim od stolu odhazovat větší a větší drobký. Táhle bude moc a její starosti a tady budeme my, hezky potichu si tvořit. Místo o svět a bestii moci a bezmoci, se umělci zavřeli sami v sobě. Kapitulovali před mocí v situaci, kdy jim za odpor nehrozily kotelny ani vězení. Svoboda slova přinesla mlčení.

Vrcholem aktivismu se paradoxně stalo sepisování varování před návratem minulosti, jehož oprávněnost s přibývajícím čase mizela a překlápěla se do směšnosti a absurdity, do patolízalství vůči současnosti, která tak dostávala a stále dostává na stříbrném podnose osvědčení, že ať se dnes děje cokoli, nestojí to za řeč ani pozornost, protože to nejhorší máme za sebou a stačí dávat bedlivě pozor, aby čas nezačal běžet pozpátku. Lidé varující před předchozím režimem se dnes stali jeho skutečnými následníky a pokračovateli Stalinismu jinými prostředky, poskoky momentální moci a přísluhovači jejího bezpráví. V duchu tvrzení Marka Fishera na adresu reálného kapitalismu, že jediné, co o sobě dokáže pozitivního říct je, že cokoli jiného by bylo ještě horší.

O mnoho lepší není ani mlčení k současnosti ostatních. Příběhy odehrávající se v kulisách doby, jejíž kontury nelze rozeznat, řešící problémy partikulární a osobní, jako by s ničím nijak nesouvisely.

Jako by povětšinou byly důsledkem osobních voleb a selhání, osobních dispozic a psychických poruch či nemocí, přesně jak nám po dekády tvrdí všeprostopující kapitalismus a neoliberalismus. Snaha se ideologiím, se této vládnoucí ideologii, vyhnout, vede k přitakání a souhlasu. Odmítnutím se čímkoli takovým zabývat stvrzujeme její neochvějnou moc a z pozice těch, kdo by měli říkat věci, které se neříkají, naopak sdělujeme ostatním, že je odpor marný, utrpení nezbytné a jiné světy nepředstavitelné. Svoboda přinesla kolaps fantazie.

Raději to pro jistotu zopakuju: to, v čem žijeme se jmenuje kapitalismus a neoliberalismus. Je to způsob distribuce a držení moci a majetku a jako takový si zaslouží speciální péči a pozornost, protože určuje vše, od našeho pohybu po

myšlení. Určuje o čem sníme a jak píšeme nebo spíš nepíšeme. Kam se díváme a především, kam se nedíváme.

Vytváří každodenní lidskou zkušenost, staví nevidelné zdi a stropy, vytváří překážky a pasti, do níž padají lidé okolo nás, kteří na dně všech děr a jam nemají v ruce nic, co by jim pomohlo jejich situaci osvětlit, a pochopit, co by jim poskytlo důkaz, že nezešleli, že to co jim se stalo, není jejich chyba. Ale oni tam jsou sami, my všichni jsme každý sám ve své díře přesvědčeni, že to bláto okolo je maximum možného a mokro v botách naše chyba.

A to vše nejen, ale také proto, že jsme rezignovali na svět okolo. Mluvíme v příbězích nebo o příbězích, ale přitom se vše odehrává mimo jakýkoli kontext, asi jako protektorátní komedie s Oldřichem Novým, kdy drtivější kritiku současnosti reprezentují fantasy seriály typu Hra o trůny nebo nakonec i reklamy na prací prášek.

Kdyby mimozemšťani analyzovali uplynulých třicet let skrze literaturu, museli by dojít k přesvědčení, že se tady nic nedělo, že zde vládla jakási cenzura zakazující hovořit o čemkoli důležitém. Také proto si dnes musíme klást otázku, co se děje, protože se probouzíme po jakési amnézii, kdy není na co navazovat ani s kým vést polemiku. Musíme fírat půl století zpět.

Kdysi na gymnáziu jsem obdivoval díla a autory, kteří byli ve své době zakazováni, což se netýkalo jen prostoru československého reálného socialismu, ale také také autorů v západní Evropě či Spojených státech, kteří čelili obvinění z obscénnosti a jiných zástupných paragrafů, které se snažily přibít k zemi emancipaci člověka. Proč se v Česku přibíjíme k zemi ještě dnes a sami, ovšem netuším.

„Politika emancipace musí v první řadě zdiskreditovat zdání „přirozenosti“, musí to, co je prezentováno jako nezbytné a nevyhnutelné, obnažit jako pouhou nahodilost, stejně jako musí to, co bylo dříve pokládáno za nemožné, ukázat jako dosažitelné,“ napsal před lety Mark Fisher, odkazující tímto na Foucaulta a další.

Můj problém je, že česká literatura dělá přesný opak. Místo diskreditace staví pomníky nahodilé skutečnosti a stejně nahodilé interpretaci minulosti, betonuje existující mocenské a společenské uspořádání a pohřbívá v zapomnění každého, kdo do toho nepasuje. Doufá, že ze vykonané dílo spadnou ze stolu milodary a pochvala. K emancipaci nepomáhá nikomu, dokonce ani sama sobě.

Za minulého režimu byli umělci v kotelnách, protože nemohli tvořit. Dnes jsou v kotelnách marketingu a PR agentur, protože by se tvorbou neuživil. Podpora státu je k smíchu, rezidenční pobyty jsou honorovány hůře než noční směny v mrazáku supermarketu. Přesto může libovolný ministr kultury přijít na libovolnou akci či setkání umělců libovolného žánru a dočká se potlesku. Jinde by si ze saka sundával minimálně shnilé ovoce.

S tímhle sebevědomím asi nelze čekat zázraky. Na druhou stranu už ani není moc kam klesat. Míň peněz už vám nikdo nedá, nezájem už nemá kam expandovat.

V Česku převládl jakýsi duch skepse a cynismu vůči jakékoli snaze cokoli změnit, vůči jakékoli představě, že by něco mohlo být jinak, že by někdo mohl existovat jiným způsobem. Říkáme tomu realismus. Já bych to realisticky nazval spíš připosranost.

Už třicet let tady všechny šokuje cokoli od feminismu, přes gender, klimatické hnutí po kritiku kapitalismu. Šokuje tady jakýkoli zájem o druhé a svět okolo. Že se pohoršují strnulé politické figury v oblecích příliš nepřekvapí, ale že k tomu mlčí či na to dokonce přikyvují ti, kdo by měli prozkoumávat jakýkoli možný nový prostor existence a vést válku vůči každému bezpráví, s tím se nelze smířit ani to tolerovat. To je zločin proti lidskosti, selhání kritického ducha, kastrace soudnosti.

Robert Musil se kdesi v Muži bez vlastností pošklebuje nad tou absurditou, kdy inženýři jeho doby, kteří konstruují věci zcela nevídané, stále chodí po ulicích v cylindrech, neschopni akceptovat proměnu světa ve svém myšlení. Česká literatura vypadá jako muž v cylindru, kdy zase koukáme přes hranice, když chceme vědět, co se na světě děje a krčíme u toho pohoršeně či nevěřičně čela.

Není to o otáče, co se děje někde jinde nikomu jinému. To my se dějeme, my se na všem podílíme, kdy i mlčení je projevem vůle nevidět, neslyšet a nekonat. Nikdo ale nemůže říct, že něco neví. Pouze, že něco vědět nechce.

Stačí vylézt z osamění zablácených děr a přijmout, že tady nejsme vůbec sami, že existuje čas, lidé a svět před námi i po nás. Emancipace znamená nedržet hubu dokonce i v případech, které se nás osobně netýkají a obranou ostatních bráníme také sami sebe před sebou.

Ono to nakonec není tak těžký. Stačí se zorientovat v tom, kdo a po kom zrovna šlape. Kdo moc má a odkud kam plyne. Stačí jen chtít a nesypat si do očí střepe. Zbytek z toho vyplyne.

Neříkám, že je to příjemné či snadné, ale proč by mělo být. Jakkoli se to nezdá, naše pozice ve světě je privilegovaná, na hlavu nám nepadají bomby a za projevový odpor nehrozí vězení. To jsme si v hlavě postavili sami, nebo přijali za své vězení dobových dogmat, které jsme se rozhodli vytěsnit a ignorovat.

Faktem je, že jsme velmoc připosranosti, v níž se nikdy nic nestane, protože když už někoho náhodou něco napadne, okamžitě jakoukoli myšlenku spláchnu preventivně do hajzlu s vědomím, že to stejně nemá cenu. Kdo ví, jestli by se někdo neurazil. Jestli to není příliš radikální, je třeba být opatrný. Všichni jsou tak opatrní, že snad i hřbitovní zdi vykazují větší míru radikalizace.

Chtěl jsem asi jen říct, že nemůžu věřit nikomu, koho nerozhořčuje každou vteřinu stav světa k nepřičetnosti, že má jeho psaní jakýkoliv smysl a význam. Chtěl jsem taky říct, že je to dost nesnesitelný, žít v zemi, v níže se neděje skoro nic, když se toho přitom všude děje tak strašlivě moc.